KOTEN, Jiří: JAK SE DĚLÁ FIKCE SLOVY. Brno : Host, 2013. 160 s.

Teória fikčných svetov je výrazom túžby časti predstaviteľov literárnej vedy vniesť do svojho odboru prísnu exaktnosť a presne vymedzený metodologický postoj. Tento impulz bol napokon svojho času v pozadí formalistických a neskôr štrukturalistických iniciatív, v súčasnosti okrem teórie fikčných svetov podobné ašpirácie vykazuje kognitívna literárna veda. Otázkou zostáva či takúto jednoznačnú exaktnosť a metodologickú striktnosť je predmet ich skúmania – literatúra – schopný poskytnúť.

Východiskom teórie fikčných svetov je tvrdenie z oblasti analytickej filozofie a modálnej logiky o zvláštnom pravdivostnom statuse a type referenciality fikčných textov. Tie potom pôsobia ako „semiotické mechanizmy určené ku konštituovaniu fikčných svetov" (Doležal) a výrokom v rámci nich nie je možné v kontexte klasickej výrokovej logiky prisúdiť status pravda – nepravda, pretože všetko tu funguje vo zvláštnom režime „akoby", teda v istom predstieraní, o ktorom však nemôžeme konštatovať, že je lžou. Práve fikčnosť je zároveň vyhlasovaná za konštitutívnu vlastnosť literárnosti textov. Problém referenciality fikčných textov je tu riešený zrušením vzťahu medzi aktuálnym a fikčným svetom. Fikčný svet v tomto ponímaní totiž stanovuje vlastný stav vecí. Výrazným momentom tohto prístupu k literatúre, predovšetkým v diele jedného z ústredných predstaviteľov odboru L. Doležala, je ostrá kritika mimetického konceptu literatúry, i keď sa vo viacerých diskusiách jeho výhrady – predovšetkým voči auerbachovskej koncepcii mimezis – ukázali ako príliš nekompromisné a redukujúce. Ďalší výrazný impulz pre teóriu fikčných svetov okrem filozofie jazyka, analytickej filozofie, sémantiky a oblasti neklasických logík predstavuje kritické prehodnotenie podnetov pražskej štrukturalistickej školy a naratológie. Trochu zjednodušujúco teda možno skonštatovať, že kým naratológia z komplexu diela abstrahuje a sústreďuje sa na mechanizmy narácie prítomné v textoch, teória fikčných svetov ide ešte ďalej, odhliada od naratívnych postupov či „diania zmyslu", resp. explikuje – odvodzuje ich až následne – a sústreďuje sa na elementárnu semiotiku diela, na otázku o pravdivostnom statuse, prípadne o extenzii, a intenzii, teda rozsah a obsah fikčných textov. Ide o deduktívny prístup k literatúre, keď sa jednotlivosti vyvodzujú zo všeobecných princípov.

Popri výrazne pozitívnom prijatí, ktorému sa teórii fikčných svetov, predovšetkým v českom kontexte, dostalo, sa jej predpoklady a závery stali predmetom viacerých kritických diskusií. Pripomeniem len upozornenia Ruth Ronanovej na riziká prenášania pojmov náležiacich pôvodne do oblasti logiky a analytickej filozofie, podobné kritické vymedzenia nachádzame aj u J. Pechara (*Literatura v průsečíku otázek*, 2012). V roku 2010 prebehla diskusia na stránkach časopisu *Svět literatury* iniciovaná polemickou štúdiou T. Koblížka Teorie fikčních světů: kritická reflexe (*Svět literatury*, roč. XIX, č. 39, s. 31 – 61). Najnovšie výkony v oblasti fikčných svetov sa tak v súčasnosti striedavo venujú korekcii pôvodných vývodov, ale aj „rozširovaniu územia", na ktoré by sa východiská teórie fikčných svetov dali použiť.

Kniha Jiřího Kotena *Jak se fikce dělá slovy* nesie znaky oboch prístupov, rozširuje závery dosiahnuté v tejto oblasti a mení aspekt, z ktorého sa problematika fikčných svetov nahliada. Neskúma ich sémantiku ale pragmatiku, nejde tu teda o to, čo fikčné svety

znamenajú, ale ako sa utvárajú, v akých komunikačných situáciách vznikajú. Následne toto pozmenené hľadisko slúži na korekciu niektorých záverov niektorých téz teórie fikčných svetov. Pri svojich úvahách vychádza J. Koten nielen z prác z oblasti tejto problematiky, ale silným impulzom sa mu stávajú práce českého štrukturalizmu, najmä J. Mukařovského. Na dielo tejto literárnovednej osobnosti, zdá sa, autor nadväzuje oveľa afirmatívnejšie ako na práce Doležala, akoby po výlete teoretikov fikčných svetov do oblasti analytickej filozofie dochádzalo k postupnému návratu k inšpiratívnejším zdrojom štrukturalizmu a naratológie.

Autor deklaruje zámer vytvoriť prehľad k vymedzenej problematike a – neuspokojujúc sa súhrnom poznatkov v danej oblasti – pridať k nim aj vlastné vývody. Práca tak predstavuje nepochybne fundované riešenie stanoveného problému a predkladá návrhy na riešenie jednotlivých problémov. Východiskom Kotenových úvah je téza o fiktívnosti samotnej komunikačnej situácie vypovedania, v ktorej fikčné svety vznikajú. Tá funguje v špecifickom mode, keď sa samotným vypovedaním stav vecí, o ktorých sa vypovedá, aj vytvára. Autor kontextualizuje túto situáciu s teóriou rečových aktov a situuje ho na pomedzie ilokučného a performatívneho rečového aktu.

O metodologickej legitímnosti týchto krokov iste nemožno pochybovať. Ich podstatou, tak ako i podstatou ostatných analýz v tejto oblasti, je analytické a podrobné tematizovanie tých momentov situácie významotvorby a recepcie, ktoré sú v iných literárnovedných, resp. literárnoteoretických prístupoch súčasťou akéhosi samozrejmého pred-porozumenia, nevysloveného predpokladu. V mnohých momentoch pôsobia niektoré východiská teórie fikčných svetov ako vedecké explanačné modely, idealizované abstrakcie (ako napríklad absolútne čierne teleso), na základe ktorých sa odvodzujú a vysvetľujú konkrétne prípady. Pre literárneho historika či kritika – teda odborníka z mimoteoretických pozícií, situujúceho sa vo väčšine prípadov do roly eklektického užívateľa literárnej metodológie – vzniká otázka, ako tento prístup obohacuje či rozširuje poznanie o predmete samotnom. A rovnako, či sa abstrakciou, z ktorej tento prístup vychádza, predmet výskumu príliš neredukuje a nezjednodušuje. Z tohto aspektu markantne vystupuje v kontexte existujúcich diskusií už pripomínané odhliadanie od estetickej funkcie, ako aj od špecifickosti literárnej komunikácie, podstatou ktorej je konotácia, a nie denotácia, teda jej schopnosť viazať sa k mnohým významom. Rovnako vzniká otázka, ako sa fikčné texty, ich významy striktne vyväzujú z aktuálneho sveta, pretože podstatným momentom literárnej referenciality, je iný typ vypovedania o našom svete, než aký tematizuje teória fikčných svetov. Ide o momenty, ktoré sa nevytrácali ani v štrukturalizme, ani v iných formalisticky založených prístupoch, no tu akoby boli prehliadané.

Kniha J. Kotena sa týchto problémov dotýka a pokúša sa ich zodpovedať, napríklad usúvzťažnením vypovedania v tomto type komunikácie s metaforickými rečovými aktmi, ako aj pokusom vymedziť tento typ komunikácie ako „vrstevnatú štruktúru“, s dimenziami aktuálneho aj fikčného sveta či s neustálym zdôrazňovaním momentu zdvojeného vypovedania. Za prínosný, minimálne pre toto odvetvie literárnej vedy, možno považovať autorov pokus aplikovať východiská bádania na konkrétny literárnohistorický problém, ktorému sa venuje apendix o polopriamej reči, resp. vnútorného monológu v českej próze 19. storočia. V tomto prípade však ostáva nepochopiteľné, prečo nepracoval s pô-

vodnými vydaniami textov autora Gustava Pflegra Moravského, ktorého dielo má byť základom dokázania Kotenovej hypotézy – autor si problematickosť tohto postupu napokon sám pripustí, keď prizná, že zobrané spisy spisovateľa, s ktorými pracuje, pochádzajú z neskoršieho obdobia a sú prepracované (v poznámke v zátvorke na s. 125). Rovnako sa ponúka otázka, na aké hlbšie súvislosti – už len literárne, estetické – vlastne poukazuje evidencia výskytu tohto naratívneho postupu – to je však oblasť, ktorú teória fikčných svetov za zaujímavý nepovažuje, ostáva na úrovni evidovania toho-ktorého javu.

Závery, ktoré zo stanovenia povahy modu literárnej komunikácie vyplývajú, autor aplikuje na oblasť recepčnú, kde analyzuje problém zážitkovosti, využívajúc podnety kognitivizmu (na tomto mieste problematicky vnímam pripodobnenie čitateľského zážitku k virtuálnej realite, o ktorých sa tu hovorí s odvolaním sa na práce M. L. Ryanovej – virtuálna realita je vo vzťahu k imaginatívnym umeniam sekundárna). Taktiež stanovuje pozície fikčnej výpovede v taxonómii fikčnej výpovede a analyzuje funkciu jednotlivých rol vo fikčnej výpovedi.

Popri autorovom úsilí skorigovať niektoré závery, ku ktorým teória fikčných svetov zdôrazňovaním sémantického aspektu dospela, nemožno si nevšimnúť isté zjednodušovania, s ktorými autor pracuje – hoci ich akceptuje ako podnety z výskumu iných bádateľov. Nezrozumiteľná je odôvodnenosť tvrdenia o tom, že fikčné texty sú nápodobou nefikčných, faktických textov. Podľa logiky týchto tvrdení autor následne vníma Dostojevského *Besy* ako napodobeninu „malomestskej kroniky" – nielenže nie je jasné, aký žáner faktuálnej literatúry uvedené pomenovanie predstavuje, ale nepôsobí to ani adekvátne k charakteristike tohto románu. Za sporné tvrdenie možno považovať aj analogické konštatovanie o tom, že umelecký film je napodobeninou dokumentárneho, bildungsromán biografie a autobiografie konkrétnej postavy a podobne. Neosvedčuje sa ani riešenie neobmedziť sa v rámci jedného textu na jeden žáner a tvrdenie, že medzi týmito žánrami možno na úrovni jedného textu „prepínať". V odbornej literatúre iných metodologických zameraní bolo opakovane preukázané, že je to práve fikcia, čo ovplyvňuje narativitu v nefikčných žánroch – pripomeniem nielen práce H. Whita, ale aj prácu F. Kermoda *The Sense of Ending* (česky ako *Smysl konců*, 2007) alebo konkrétne viacerými autormi analyzovaný vplyv Svätého písma na autobiografie a biografie či štylizáciu nefikčných žánrov podľa predlohy z oblasti fikčných textov.

Výrazný problém autorovho výkladu predstavuje aj skutočnosť, prítomná aj v iných literárnoteoretických úvahách vedených z pozície striktnej metodológie, že na potvrdenie stanovených téz sú vo väčšine prípadov použité typovo rovnaké okruhy (prozaických) textov, ako sú prózy Milana Kunderu či Karla Čapka. Na doloženie tvrdení o imitácii nefikčných žánrov fikčnými textami autor zasa používa literárne texty, ktoré sú vyhraneným typom fikcie, ako de Laclosove *Nebezpečné známosti*, Pavićov *Chazarský slovník*, Nabokovov *Bledý oheň* alebo Bolaňova *Nacistická literatúra v Amerike*, čo vyvoláva pochybnosti o širšej použiteľnosti tejto metódy. Sú to totiž do jedného texty využívajúce štruktúru nefikčných žánrov, ktoré však vedomie fikčnosti neopúšťajú a ich účinok je na tomto balansovaní založený.

Uvedené výhrady vlastne nesmerovali ani tak voči korektnému a erudovanému výkonu J. Kotena, ktorý knihu *Jak se fikce dělá slovy* predkladá. Sú skôr zvažovaním príno-

su literárnej teórie, ktorá sa pokúša sa revidovať staršie, vo svojej podstate formalistické prístupy k literatúre a aplikuje na ňu postupy z inej oblasti (sociológia, kognitívne vedy, logika). V týchto súvislostiach by som na záver len pripomenula konštatovanie literárneho vedca Jiřího Pechara na margo takýchto prístupov prinášajúcich so sebou isté riziká redukcie samotného predmetu výskumu: „*Otázek, které v souvislosti s pojmem literatury vyvstávají, je tedy celá řada. A tam, kde se na tyto otázky pozapomíná, a studium literatury předstírá, že může postupovat podobným způsobem jako studium takzvaných exaktních věd, ztrácí se jeho pravý smysl*“ (J. Pechar: *Literatura v průsečíku otázek*. Praha : Cherm, 2012, s. 15).

Ivana Taranenková

Mgr. Ivana Taranenková, PhD.
Ústav slovenskej literatúry SAV
Konventná 13
811 03 Bratislava
SR
e-mail: taranenkova@azet.sk